

TIM RAPLEY

*Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów
(tyt. oryg. Doing Conversation, Discourse
and Document Analysis)*

Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa 2010, ss. 238
tłumaczenie Anna Gąsior-Niemiec

(Daniel Mider)

Książka Tima Rapley „Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów” stanowi zwięzłe, syntetyczne, podręcznikowe wprowadzenie w dziedzinę analizy tekstów, dyskursu i dokumentów metodą jakościową. Została ona wydana w serii Wydawnictwa PWN „Niezbędnik badacza”, w której autorami poszczególnych tomów są uznane, zachodnie autorytety w dziedzinie metodologii badań jakościowych. Seria ta uzupełnia istotną lukę na rynku wydawniczym, bowiem brak dotychczas było w Polsce systematycznych rozważań na temat metod prowadzenia badań jakościowych i jakościowej analizy danych¹. Uzupeł-

nienie tej luki ma szczególne znaczenie w kontekście toczącego się wśród badaczy sporu między metodolatrią – oznaczającą kult ścisłej metody, „twardych” pomiarów i analiz, a więc skupienie na metodach i analizach ilościowych a epifanią – stanowiskiem przeciwnym, lokującym się w nurcie interpretatywnym, rozumiejącym². „Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów” ma w zamierzeniu Autora dostarczyć praktycznych narzędzi badawczych dla posługujących się metodami jakościowymi w analizie danych. T. Rapley prowadzi rozważania na

publikacje Matthewa B. Milesa i Michaela A. Hubermana, Davida Silvermana, Earla Babbie’go oraz Martyna Hammersley’a i Paula Atkinsona.

² M.B. Miles, A.M. Huberman, *Analiza danych jakościowych*, Wydawnictwo Trans Humana, Warszawa 2000, s. V (wstęp).

¹ W polskiej literaturze przedmiotu warsztat analizy danych jakościowych przybliżają prace Krzysztofa Tomasz Koneckiego oraz Moniki Kostery, a z tłumaczeń autorów zagranicznych

trzech poziomach: metodologicznym, etycznym i technicznym, zamierzając dać czytelnikowi kompletny, podręcznikowy obraz możliwych sposobów jakościowej obróbki danych³. Autor kieruje swoje dzieło do szerokiego, zróżnicowanego grona użytkowników: praktyków badań jakościowych z obszaru badań społecznych, marketingowych i ewaluacyjnych, nauczycieli akademickich oraz studentów studiów z zakresu nauk społecznych.

T. Rapley jest profesorem socjologii w Institute of Health and Society na Uniwersytecie w Newcastle; uzyskał wykształcenie w zakresie socjologii jakościowej oraz geografii społecznej. W pracy badawczej i dydaktycznej specjalizuje się w metodologii oraz technikach badań jakościowych a także w socjologii medycyny, gdzie jego zainteresowania koncentrują wokół ról społecznych i codziennych interakcji zawodowych pracowników służby zdrowia oraz pacjentów. „Analiza konwersacji dyskursu i dokumentów” jest pierwszą publikacją zwartą tego Autora. T. Rapley opublikował ponadto liczne ekspertyzy oraz parędziesiąt artykułów z zakresu metod i technik badań i analiz jakościowych, a także socjologii medycyny w prestiżowych czasopismach jak „Qualitative Research, Social Science and Medicine” oraz w medycznych czasopismach branżowych – między innymi – „BMC Health Services Research” i „British Journal of Ophthalmology”; jest ponadto autorem kilku publikacji

w dziełach zbiorowych. Recenzowane dzieło wydane w anglojęzycznej wersji w 2007 roku jest główną, najdojrzalszą publikacją Autora, stanowi ukoronowanie jego pracy naukowej.

„Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów” składa się z dziesięciu rozdziałów, słowniczka, bibliografii oraz indeksu nazwisk, a także obszernego wprowadzenia autorstwa Uwe Flicka, niemieckiego profesora socjologii, znawcy jakościowych metod badawczych, autora licznych publikacji na ten temat. Rozdział pierwszy zatytułowany *Badanie dyskursu* stanowi wstęp do książki, Autor prezentuje w nim swoje stanowisko metodologiczne oraz referuje wykorzystane źródła. W rozdziale drugim zdefiniowano tytułowe pojęcia. Na uwagę zasługuje postulat Autora, by badacz wykorzystywał jak najszerzy zakres źródeł w swojej pracy: czasopisma, filmy dokumentalne i fabularne, *talk-shows*, opery mydlane, seriale, sztuki teatralne, pamiętniki i biografie, literaturę i poezję, dokumenty i publikacje rządowe, stenogramy debat parlamentarnych, wewnętrzne dokumenty rządowe, a także blogi i dzienniki pisane w sieci oraz źródła wytwarzane przez badacza w postaci nagrań audio i wideo⁴. Rozdział trzeci poświęcono zagadnieniom etycznym; zawiera omówienie możliwości i ograniczeń prowadzenia terenowych badań jakościowych w świetle współczesnego stanu prawnego (prezentowane treści odnoszą się głównie do uregulowań brytyjskich) oraz branżowych parapravných kodeksów

³ T. Rapley, *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 17.

⁴ Tamże s. 42–43, 50, 51.

etycznych i rekomendacji. Kolejny z rozdziałów ma charakter techniczny – zawiera opis praktycznej strony rejestrowania danych z użyciem sprzętu elektronicznego: dyktafonów i kamer. W rozdziale tym znalazł się także instruktaż dotyczący rekrutacji uczestników badań jakościowych – zogniskowanych wywiadów grupowych i indywidualnych wywiadów pogłębionych. Rozdział piąty omawia praktyczne aspekty transkrypcji zarejestrowanych na dyktafonach i za pomocą kamer materiałów badawczych. Autor zapoznaje czytelnika z dwiema metodami transkrypcji – transkrypcją podstawową i transkrypcją metodą Jefferson, posługując się licznymi przykładami. Kwestiom tytułowym, to znaczy analizie konwersacji, dokumentów i dyskursu poświęcone zostały zaledwie cztery rozdziały – od szóstego do dziewiątego. Szczególnie cenne wydają się przemyślenia Autora w zakresie sposobu analizy dokumentów, proponuje on między innymi, by zwracać uwagę na to, czego nie się mówi w tekstach, przedstawia sposoby analizy budowy argumentacji analizowanego tekstu, a w szczególności pomiaru jego siły retorycznej⁵. Część ta ilustrowana jest licznymi przykładami z badań własnych Autora, zawiera szereg szczegółowych, praktycznych wskazówek wynikających ze zgromadzonych doświadczeń. Kolejne rozdziały poświęcono analizie konwersacji, analizie dokumentów, problemom technicznym analizy konwersacji i dyskursu, a następnie powrócono do analizy dokumentów.

Ostatni rozdział ma charakter podsumowujący, Autor odwołuje się w nim do fundamentalnych uwarunkowań metodologicznych badacza jakościowego – kryzysu reprezentacji oraz kryzysu legitymizacji, a także przedstawia schemat procesu badawczego.

Załączony na końcu publikacji słowniczek obejmuje dziesięć kluczowych pojęć, między innymi zawarte w tytule: analiza dyskursu, analiza konwersacyjna, a także terminów związanych z metodologią uprawnianą przez Autora: społeczny konstrukttywizm, psychologia dyskursywna, refleksyjność oraz kilku pojęć technicznych jak archiwum czy transkrypcja. Bibliografia oraz źródła wykorzystane w książce obejmują najnowsze, anglojęzyczne (z przewagą brytyjskich) publikacje z zakresu metodologii i technik badań oraz analiz jakościowych. Brak jest w bibliografii odwołań do klasyki z zakresu socjologii i antropologii interpretatywnej, między innymi zabrakło Jamesa Clifforda, Clifforda Geertza, Ervinga Goffmana czy Anselma Straussa. W przypadku książki „technicznej” nie wydaje się to niezbędne, za wystarczające należy uznać odwołania do współczesnych autorytetów – Uwe Flicka i Davida Silvermana oraz badaczy jakościowych starszego pokolenia – Harolda Garfinkela oraz Barney’s Glasera.

Układ treści książki jest przejrzysty, Autor dodatkowo uczytelnia tekst poprzez wprowadzenie ramek, w których prezentuje przykłady prowadzonych badań i analiz. Poszczególne rozdziały rozpoczynają się wprowadzeniem w formie listy zagadnień omawianych w dalszej treści, a na

⁵ Tamże, s. 198–199.

końcu każdego Autor umieszcza podsumowanie oraz listę polecanych lektur. Niejakie trudności może sprawić czytelnikowi umieszczenie instruktażu dotyczącego rekrutacji uczestników badań jakościowych – zogniskowanych wywiadów grupowych i indywidualnych wywiadów pogłębionych w czwartym rozdziale zatytułowanym „Praktyczna strona nagrywania”. Pozostaje niejasna decyzja Autora odnośnie położenia rozdziałów siódmego, ósmego i dziewiątego. Rozdział ósmy sztucznie rozdziela jednolitą problematykę rozdziałów ósmego i dziewiątego dotyczącą analizy dokumentów.

Niektóre ważne informacje nie zostały właściwie wyeksponowane w strukturze książki. Na przykład w rozdziale czwartym znalazł się, co może mylić czytelnika, instruktaż dotyczący rekrutacji uczestników badań jakościowych – zogniskowanych wywiadów grupowych i indywidualnych wywiadów pogłębionych. Z kolei schemat i omówienie procesu badawczego – od postawienia problemu badawczego do raportu końcowego został umieszczona na końcu, w ostatnim rozdziale publikacji. Za pewną niedogodność może być poczytany także brak indeksu rzeczowego – te same problemy poruszane są w różnych partiach książki, a wprowadzenie indeksu ułatwiłoby ich wyszukiwanie.

Należy podkreślić, że przydatność książki T. Rapley’a nie ulega wątpliwości, jednak można w stosunku do niej wysunąć kilka zastrzeżeń oraz sformułować szereg zapytań. Szczególnie wątpliwości budzą prezentowane w „Analizie...” aspekty techniczne. Najpoważniejszą uwagą

jest brak pełnego odsłonięcia czytelnikowi praktycznego warsztatu badacza. Autor wskazuje, że podstawowym celem książki jest wskazanie czytelnikowi drogi do nabycia umiejętności gromadzenia i analizowania danych⁶, jednak zdecydowany nabyć taką umiejętność będzie po lekturze książki nieco rozczarowany. Lektura daje istotną orientację w zakresie tego **co** stanowi przedmiot i efekt wysiłków badaczy prowadzących analizy jakościowe dyskursu, konwersacji czy dokumentów, wprowadza w kontekst i świat badacza jakościowego, lecz nie daje lub daje niepełną na poziomie technicznym wiedzę **jak** dokonać konkretnych analiz. Dobrym przykładem jest zaprezentowany przez Autora fragment raportu, w którym pokazuje on co się analizuje, lecz nie odsłania mechanizmów tej analizy⁷. Proces gromadzenia i obróbki danych został opisany przejrzysto, na tym obszarze Autor wykracza nawet poza granice określone tytułem książki; zauważa, eksponuje i omawia ważny element, jakim jest rekonesans badawczy⁸. Jednakże na polu analiz powstaje istotna luka. Początkujący badacz po lekturze książki nie uzyska odpowiedzi na istotne pytania dotyczące kwestii warsztatowych – przede wszystkim jaki należy stosować dobór przypadków do analizy, jak należy kodować i kategoryzować przygotowany materiał badawczy w postaci transkrybowanego tekstu rozmowy, wywiadu, czy dokumentu,

⁶ Tamże, s. 28.

⁷ Tamże, s. 166.

⁸ Tamże, s. 92.

jak powinny być ustrukturyzowane notatki badacza, jakie mają one znaczenie i jak zostaną wykorzystane na dalszych etapach analizy? Pewien niedosyt pozostawia również wprowadzenie w metody analizy. Brakuje kompletnego wykładu jakimi metodami powinien się posługiwać badacz – pojawia się zaledwie wzmianka na temat „metody ciągłego porównywania”⁹, a metoda ta obejmuje przecież całe bogactwo odmian, stosował ją już Florian Znaniecki¹⁰, pozwala ona badaczowi na szerokie spektrum działań – zarówno mechaniczne zakodowanie zebranego materiału badawczego, jak również wytworzenie teorii¹¹. Nie odnajdziemy także w tekście wskazówek na temat stosowania metody analogii i homologii czy porównywania otwartego lub zamkniętego¹².

Zastrzeżenia można zgłosić odnośnie kompetencji informatycznych

badacza¹³. Pomimo, że T. Rapley szeroko omawia kwestie rejestracji materiału badawczego za pomocą kamer i dyktafonów, to nigdzie nie znalazły się wskazówki na temat powszechnie stosowanych w praktyce badawczej programów komputerowych wspomagających proces analizy materiału badawczego. Programy te umożliwiają transkrypcję wywiadów (zarówno ścieżki dźwiękowej jak i wizualnej, na przykład program Transana) jak również wspomagają analizę danych tekstowych i wizualnych (na przykład MAXQDA). Dzięki nim czynności porządkowania, kategoryzacji i analizy mogą zostać wykonane efektywniej, mniejszym nakładem pracy badacza, z ograniczoną liczbą błędów, bardziej systematycznie i przejrzysto.

W odniesieniu do metodologii T. Rapley’a można sformułować pewne pytania, choć należy podkreślić, że nie mają one charakteru krytycznego, lecz polemiczny. Badacz wyraźnie samookreśla się jako interpretacjonista pod względem epistemologicznym, deklaruje się jako zwolennik społecznego konstruktywizmu, a nie społecznego konstrukcjonizmu, co lokuje go w tak zwanej nieklasycznej socjologii wiedzy silnie związanej z postmo-

⁹ Tamże, s. 224.

¹⁰ F. Znaniecki, *Metoda socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 249–331.

¹¹ K.T. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 67–76.

¹² Porównywanie otwarte i porównywanie zamknięte to dwie odmienne pod względem doboru przypadków strategie badawcze pozwalające na osiągnięcie różnych celów. Dokonując porównywania otwartego dobieramy przypadki w trakcie analizy, a przeprowadzając porównywanie zamknięte opieramy się na ustalonej *a priori* liście. Podawane przez T. Rapley’a przykłady badań własnych wskazują, że preferuje on tę pierwszą metodę: T. Rapley, *Analiza...*, s. 202–203.

¹³ Patrz na przykład nieprawidłowe nazewnictwo – minidysk (*minidisc*), które jest pojęciem potocznym. Powinno się używać nazwy dyktafon cyfrowy (T. Rapley, *Analiza...*, s. 78–79). Zwraca również uwagę brak świadomości Autora co do użycia klawisza *Print Screen* umożliwiającego uzyskanie kadrów z odtwarzanego filmu; niekonieczne jest zatem używanie do tego celu specjalnego oprogramowania (Tamże, s. 128).

dernizmem; T. Rapley nie przekracza horyzontu tradycyjnej socjologii rozumiejącej, nie odrzuca całkowicie obiektywizmu zachowując wyobrażenie o istnieniu niezależnej od postrzegającego podmiotu rzeczywistości społecznej¹⁴. Społeczny konstruktywizm pod względem ontologicznym stanowi dyrektywę słabszą, niż społeczny konstrukcjonizm. Społeczny konstruktywista skupia uwagę na tym, jak świat społeczny postrzegają i interpretują zamieszkujące w nim jednostki nadając owemu światu intersubiektywny, podzielany przez poszczególne mieszkańców sens. Z kolei społeczny konstrukcjonista uznaje, że świat społeczny jest niejako „konstruowany” przez jednostki i odmawia mu niezależnego od nich istnienia¹⁵. Akceptując stanowisko metodologiczne Autora i związany z nim sposób prowadzenia badań i analiz warto postawić pytanie o powody całkowitego pominięcia alternatywnych dla ciągłego „wczytywania się” w materiał źródłowy, „głębokiego zrozumienia”, empatii metod analizy opartej na podejściu ilościowym. Tekst określany mianem podręcznikowego wymaga chociażby wzmianki na temat innych możliwych i uznanych w środowisku badawczym metod. Analogicznie zostały potraktowane kwestie doboru próby respondentów w grupach

fokusowych i indywidualnych wywiadach pogłębionych oraz doboru dokumentów (Autor zaledwie nadmienia o „zadbania o spektrum różnych poglądów” wśród uczestników, jednak nie podpowiada, jak należy ten stan uzyskać i na ile jest on dla wyniku badania istotny¹⁶). Również zagadnienie standaryzacji, które ze swojego stanowiska metodologicznego Autor odrzuca, zostało w tekście pominięte. Zarzuty te można traktować o tyle poważnie, że nieorientowany czytelnik może wyrobić sobie błędny – bo niepełny – pogląd na temat prowadzenia analiz w badaniach jakościowych.

Dla praktyków badań jakościowych dzieło T. Rapley’a stanowi lekturę obowiązkową, jednak zbyt duży nacisk Autora położony na kwestie oboczne ze szkodą dla tytułowej analizy dokumentów, konwersacji i dyskursu oraz niepełne ujawnienie warsztatu badacza pozostawiają niedosyt i powodują, że książka staje się mniej przydatna dla początkujących badaczy, a bardziej dla średniozaawansowanych, którzy dzięki niej mogą pogłębić swoją wiedzę w zakresie praktyki badawczej, skonfrontować ją z bogatymi doświadczeniami praktycznymi Autora.

Daniel Mider

¹⁴ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 874.

¹⁵ Tenże, *Obiektywizm i subiektywizm w socjologii*, [w:] *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991, s. 167–217.

¹⁶ T. Rapley, *Analiza...*, s. 82.